

Uredniški zapis

Revija Teorija in praksa se vključuje v razprave o kompleksnosti procesov evropskega (raz)druževanja. Pri tem se tokrat opiramo na delo Centra za prostorsko sociologijo Inštituta za družbene vede FDV, ki izvaja raziskovalni projekt z naslovom Avtonomija in povezovanje v prostoru. Raziskovalno skupino sestavljajo: prof. dr. Zdravko Mlinar kot nosilec, prof. dr. Jan Makarovič, dr. Drago Kos, mag. Ida Hojnik-Zupanc ter mlada raziskovalca Marjan Hočevar in Franc Trček. V to raziskovalno delo pa sta se vključevali tudi Jyoti Dar iz Indije v okviru svojega magistrskega študija in Martina Skok ob pripravi diplomske naloge. Vsak je preučeval poseben tematski sklop, ki pa jih – ob vsej vsebinski raznovrstnosti – navezujejo na nekatera skupna pojmovno-teoretska in problemska izhodišča. Avtorji so v slovenskem in mednarodnem merilu iz tega sklopa objavili že vrsto prispevkov, v tisku pa je knjiga *Osamosvajanje in povezovanje v evropskem prostoru*, Znanstvena knjižnica FDV.

Raziskovalce smo povabili, da v Teoriji in praksi na kratko predstavijo bodisi izseke iz svojega dela in(al) prikazujejo, kako njihovo raziskovanje zadeva aktualno problematiko, še zlasti z vidika razširjanja prostorskih okvirov povezovanja ljudi znotraj in čez meje Slovenije.

ZDRAVKO MLINAR

Od območne k omrežni organizaciji evropske družbe¹

I. del

Razširjanje horizontov in omejenost evropskih preokupacij

S sociološkim raziskovanjem *Avtonomije in povezovanja v prostoru* se po eni strani vključujemo v aktualna razmišljanja o porajanju »nove Evrope«, hkrati pa poizkušamo preseči te okvire, kadar nam to narekujejo spoznanja teorije družbenoprostorskega razvoja v dolgoročni perspektivi.

Prednost spoznavanju temeljnih razvojnih procesov v preobrazbi teritorialne organizacije družbe. Dinamične spremembe v današnji Evropi pa so izzivalna

¹ Z »evropsko družbo« je seveda mišljena družba v nastajanju, ki se v literaturi označuje tudi kot porajajoča se »nova Evropa«.

in plodna podlaga za takšno preučevanje kot tudi aktualni okvir možne uporabe novih spoznanj.

Na ta način nakazujem, da ne glede na privlačnost tematike vendarle ne želimo slepo slediti glavnemu toku mišljenja in delovanja, temveč hkrati izraziti tudi svojo kritično razdaljo do tega toka tako v politični praksi kot v družboslovni teoriji. Pri tem se sociologi znajdemo v zadregi, saj se po eni strani ne moremo sprijazniti z vsebinsko omejenostjo in nekakšnim osiromašenjem, do katerega prihaja v zdaj prevladujočih obravnavah o »novi Evropi«. Hkrati pa bi bila prav naloga sociologov in sociologije bolj kot kogar koli drugega, da preseže sedanjo omejenost »evropskih študij« in še zlasti obravnav evropskega povezovanja. Tako te obravnave ne bi bile več nekakšna tema sama zase, temveč sestavina pojasnjevanja razvojnih sprememb v razširjenem vsebinskem, prostorskem in časovnem okviru. Prav dejstvo, da se tako sociologija spopada z večjo kompleksnostjo in torej z zahtevnejšo nalogo, pa je hkrati vsaj eden od razlogov za to, da se zapoznelo pridružuje politologiji, pravi, ekonomiji, zgodovini, geografiji in drugim disciplinarnim področjem, ki so sicer vsako na svoj način – vsa pa dokaj segmentalno ali fragmentarno – prispevala k razumevanju sprememb v današnji Evropi.

Katere so torej tiste značilne omejenosti dosežanih obravnav, ki naj bi jih poskušali preseči? Naj poudarim vsaj nekatere od njih.

Evropa ni le seštevek posameznosti v geografskih okvirih te celine.

V družboslovnih obravnavah praviloma najprej izstopa tisto, kar je najbolj neposredno vidno, opazno. To pa so posameznosti v konkretnem času in prostoru, ki jih v največji meri izražajo deskriptivne zgodovinske in geografske študije. Aditivno kopičenje idiosinkratičnih opisov posameznikov, zgodovinskih dogodkov ali enkratnosti fizičnega okolja ipd. ne more biti zadostna podlaga za to, da bi lahko zajeli in razumeli temeljne procese porajanja »nove Evrope« v celoti.

Takšno agregiranje posameznosti značilno izraža pomanjkanje, odsotnost teoretične konceptualizacije, ki je temeljni pogoj za to, da bi presegli mehanično agregiranje posameznosti v evropskem prostoru.² Če pa je zbiranje podatkov poenoteno za več držav, se s tem vendarle odpira možnost za primerjalno analizo, ki lahko prispeva k spoznavanju Evrope kot celote (vzemimo npr. anketne raziskave Eurobarometer ipd.).

Formalnoinstitucionalno področje evropskega delovanja in združevanja

V primerjavi s prvim imamo v drugem primeru opravka z eksplicitno in formalno izraženim namenom, da gre za skupne, evropske (vsaj za Evropsko unijo) institucionalne okvire, t.j. za politične mehanizme, ki so nesporno osrednji akterji združevalnih procesov. V tem trenutku sicer v Sloveniji še močno primanjkuje informacij in gre za razmeroma majhno poznavanje temeljnih ustanov, ki npr. delujejo v okviru Evropske unije.³ Podobno kot na ravni nacionalnih

² Napredek je najnovejša knjiga, ki jo je napisal sociolog Göran Therborn, *European Modernity and Beyond: The Trajectory of European Societies, 1945 – 2000*, London, Sage, 1995, ki nam pomeni bogastvo informacij o Evropi, vendar tako, da so te organizirane v širše sociološko pomembne sklope. To izraža višjo stopnjo organizacije spoznavnega procesa, hkrati pa vendarle pušča vtis, da so tematski sklopi nekako le dodani eden k drugemu (kljub uvodnemu sklicevanju na koncept »modernost«). Pogrešamo teoretsko poenotenje obravnave teh tematskih sklopov, ki ne bi dopuščalo arbitrarne presoje o pomembnosti, vključitvi ali izključitvi posameznih vprašanj.

³ Tako štejem za pridobitev, da smo tudi v slovenskem jeziku dobili celovito predstavitev organizacijske strukture in delovanja Evropske unije, t.j. knjigo *Evropska unija Metke Arah*, Ljubljana, 1995.

držav,⁴ je tudi na evropski ravni normativno institucionalna struktura le nekakšen »vrh ledene gore«. Ker gre: a) za centre političnega odločanja, b) za izrecno namembnost prav evropskim okvirom delovanja in c) za veliko manipulabilnost normativno-institucionalnih ureditev, je s tem sicer zagotovljeno osredotočanje pozornosti prav na te okvire. Vendar pa je s tem hkrati povečana nevarnost odmikanja od celovitega zajemanja dejanskih procesov (raz-)druževanja. Niti tisto, kar naj bi normativno-institucionalna ureditev Evropske unije obvladovala na podlagi svoje politike, predpisov in ukrepov, nam ne daje podlage, da bi lahko puščali ob strani razlike med normativnim in dejanskim stanjem.⁵ Popolna osredotočenost na normativno-institucionalno področje Evropske unije je svojevrsten paradoks. Hkrati s tem namreč teče proces, ki s svoje strani terja ravno nasprotno. Tako na nacionalni kot na evropski ravni gre namreč za procese deregulacije in deinstitucionalizacije, ki razširjajo področje fleksibilnega, spontanega in avtonomnega delovanja ljudi kot posameznikov in skupin. Tako se torej srečujemo s protislovnimi težnjami k okrepljeni centralni regulaciji (še zlasti v novoustanovljenih državah, kot so Slovenija, Slovaška, Hrvaška idr.) in hkrati k deregulaciji in deinstitucionalizaciji, ki naj bi vodili h krepitvi civilne družbe.⁶

Akterji, udeleženci povezovalnih procesov

V zvezi s prejšnjo točko je nadalje značilno tudi zoženo upoštevanje pglavitnih akterjev, udeležencev procesov evropskega povezovanja. Pozornost se osredotoča na države članice Evropske unije in na njene osrednje organe oz. institucije. Ta krog akterjev se sicer postopoma širi, s tem da se v omejenem obsegu upoštevajo tudi regije (in sploh zamisel o »Evropi regij«). Pomemben pa je tudi koncept »evropskega državljanstva«.⁷ Vendar se še pri teh poizkusih razširjanja kroga udeležencev pojavlja temeljno nerazumevanje teh razvojnih procesov, kot da gre za alternativo med posameznimi ravnmi, ne pa za njihovo sočasno soudeležbo v procesih odločanja, kot to razkrivajo empirične raziskave (Goldsmith, 1993). Znani zagovornik »Evrope regij« Denis de Rougemont je sicer upravičeno podal kritiko omejenosti, ki zadeva vezanost na državo – nacijo »centralističnega napoleonovskega modela, uniformiranega in teritorialno omejenega kot zadnjo besedo zgodovine in edino predstavljivo obliko človeške družbe« (de Rougemont, 1989, 322). Vendar pa ta avtor hkrati zaide v drugo poenostavitev in omejitve, s tem ko pravi, da je treba uničiti in preseči »državo – nacijo«, zaradi katere je prihajalo do vojn in je preprečevala združitev Evrope ter participacijo državljanov. V tem smislu naj bi

⁴ Ekstremni primer pa je prav nekdanja Jugoslavija, v kateri je šlo za nenčno eksperimentiranje prav v teh okvirih.

⁵ Vzemimo le splošno zagotavljanje o tem, da bo Evropska unija omogočala enakopravno upoštevanje vseh jezikov svojih držav članic in pa dejansko prakso delovanja posameznih organov Evropske unije, ki kaže na niz – bolj ali manj izrazitih – odstopanj od teh zagotovil, npr. ko gre za uporabo jezikov manjših narodov, portugalskega, danskega, grškega ipd.

⁶ Proučevanja procesov političnega odločanja so pokazala, da teh ni mogoče (več) ustrezno pojasnjevati, če se izključno osredotočamo le na formalne politično-institucionalne ureditve. Politične programe vse bolj oblikujejo v »neformalnih političnih infrastrukturah izven konvencionalnih kanalov, kot jih predstavljajo zakonodajna in izvršilna oblast ter upravne organizacije« (Kenis, Schneider, 1991). Ta dva avtorja značilno poudarjata, da so sodobni procesi oblikovanja posameznih politik rezultat zelo kompleksnih konstelacij različnih akterjev in virov, ki so odvisni eden od drugega, odločanje pa se pogosto odvija zelo decentralizirano in neformalno (o tem več še kasneje v zvezi z obravnavo omrežij).

⁷ Z vidika sociološke teorije razvoja je sicer pomembno in simptomatično, da je posamezniku prvič omogočeno, da preseže raven svoje države in se obrne na evropsko sodišče.

torej šlo za federacijo na kontinentalni ravni, v kateri bi bile temeljne enote *regije* (ibidem, 328).

Eno in drugo je v nasprotju z dejanskimi trendi sprememb, ki kažejo bolj na konvergenco med ravnmi kot pa na njihovo izključujočnost.

Vsebinska povezovalnih procesov se ne izčrpuje v odnosih med državami, niti ne med regijami Evrope, temveč – kot bomo še videli – zadeva vse večjo raznovrstnost teritorialnih in neteritorialnih ter državnih in nedržavnih akterjev, daleč preko okvirov same politične sfere delovanja.

Funkcionalno-sektorsko zoževanje razumevanja evropskega združevanja

Obsežna politološka literatura z nihajočo zavzetostjo (tako kot se spreminja tudi dinamika dejanskih sprememb) obravnava t.i. »funkcionalistične« in »neofunkcionalistične« razlage povezovalnih procesov. Njihovo izhodišče je povezovanje po posameznih funkcionalnih področjih, sektorjih in širjenje le-tega na druga področja (»functional spillover«); izhodišče za to je bila Evropska skupnost za premog in jeklo in njeno širjenje ter preobrazba v Evropski skupni trg in Evropsko gospodarsko skupnost. Kljub takšnim institucionalnim spremembam in razširitvam kot tudi temu ustreznim obravnavam v družboslovni literaturi pa gre še danes za pomembno *sektorsko omejenost*, ki se kaže predvsem v osredotočanju na gospodarsko področje. Vse drugo se zdi le nekakšen dodatek, tako kot npr. vprašanja, ki zadevajo socialno politiko ali pa t.i. »družbeno kohezijo«, kulturo ipd. Omejenost takšnega sektorskega pristopa se kaže na več načinov:

a) v tem, da so upoštevani le nekateri od teh sektorjev

b) v tem, da imajo eni prednost pred drugimi in

c) v tem, da sektorska delitev nasploh postaja vse manj primerna, čim višja je stopnja družbene diferenciacije in povezovanja. Hkrati s prevladovanjem takšnih obravnav, ki vse bogastvo raznovrstnosti evropskega združevanja omejujejo na ozek del institucionaliziranega področja delovanja, pa ostajajo neupoštevane sociološke konceptualizacije procesov povezovanja, kot je npr. znamenita Landeckerjeva.⁸

V gornjih točkah smo nakazali vsaj nekatere od značilnih zamejenosti dosedanjih obravnav preobrazbe teritorialno-družbene organizacije v evropskem merilu. To je hkrati izziv za drugačno zasnovo sociološkega programa raziskovanja (»research agenda«), s katerim naj bi to zamejenost postopoma presegali. Pri tem ne gre predvsem za iskanje alternativ, temveč bolj za (re)konceptualizacijo, ki bo zagotovila vsebinsko obogatitev z vključevanjem spoznanj, ki do zdaj niso bila vključena ne v teorijo ne v prakso prizadevanj za novo evropsko družbo. Dogajanje v Evropi je vse manj zajeto v ustaljenih koncepcijah »mednarodnih odnosov« in postaja razširjeni okvir vsakdanje življenjske prakse, ki je predmet preučevanja vseh področij družbenih ved. To pa pomeni, da je pred nami tudi konvergenca mikro in makrosociološke analize.

⁸ Landecker (1951) je celovito in sistematično nakazal štiri tipe integracije kot tudi možnosti njihovega merjenja, in sicer: funkcionalno, komunikativno, normativno in kulturno. Tudi Jiri Musil (1994, str. 11) je opazil ta paradoks.

Zgoraj povedano torej poizkušamo upoštevati v lastnem pojasnjevanju preobrazbe teritorialno-družbene organizacije v evropskem kontekstu. Pri tem se opiramo na teoretično interpretacijo, ki je bila že predstavljena v nekaterih prejšnjih delih (Mlinar, 1994; Makarovič, 1993 idr.), tako da se na tem mestu ne bomo spuščali v razjasnjevanje splošnih pojmovno-teoretskih vprašanj. Tu nam gre bolj za izbor nekaterih tem, ki se zdi, da zaslužijo poseben poudarek glede na današnje evropske razmere.

Izpostavljam predvsem medsebojno pogojenost procesov osamosvajanja, avtonomizacije različnih akterjev (bodisi da imamo v mislih Slovenijo kot celoto in njene ožje teritorialne enote ali pa različne neteritorialne akterje, organizacije in posameznike) in načina njihovega povezovanja v slovenskem, evropskem in svetovnem merilu. Osamosvajanje bom na tem mestu spremljal kot *preseganje nereflaktivne vnaprejšnje določenosti*, predeterminiranosti, do česar prihaja s tem, ko se posamezni akterji ne zadovoljujejo več s *samoumevnostjo* sprejemanja vnaprejšnjih danosti, temveč zavestno *izbirajo* med alternativnimi možnostmi. Te možnosti pa se praviloma povečujejo z razširjanjem dostopnosti čez meje danih teritorialnih enot.⁹

Kje so meje teritorialnega osamosvajanja?

Vnaprejšnja ali zunanja določenost je seveda najizrazitejša ali najdlje prisotna v primerih, ko gre za akterje, ki nimajo jasno izoblikovane lastne identitete in/ali moči, da bi to določenost zavestno obvladovali. To velja tako za narode kot tudi za različne skupine in posameznike. V tem smislu ne preseneča pozna osamosvojitve prav majhnih narodov in med njimi tudi slovenskega naroda. Tehnološki razvoj (nove možnosti povezovanja in mobilnosti v širšem prostoru) kot tudi ekonomski (večja razpoložljiva materialna sredstva, ki to omogočajo) in politični (npr. pravica narodov do samoodločbe ter zaščita manjšin ter varstvo pravic človeka posameznika) spreminjajo prejšnja razmerja, ki jih je določala *politika moči* (power politics). Tako se npr. zmanjšuje pomen velikosti (moči) države v odnosih do sosednjih držav ali narodov. Čeprav Italija zavira vključevanje Slovenije v Evropsko unijo, pa pri tem ostaja skorajda neopaženo, da je hkrati tudi sama tako vezana na Evropsko unijo, da ne more več samovoljno sprožiti nasilnih dejanj, ki bi privedla do spremembe državne meje.

Kot politično-normativni izraz dolgoročnega procesa avtonomizacije se je uveljavilo načelo *samoodločbe narodov*. To je očitno pomenilo spopad z vnaprejšnjo in zunanjo določenostjo vključenosti narodov v posamezne imperije (habsburški, otomanski idr.) ali večje države. Manjši narodi so lahko uspešneje uveljavljali svojo osamosvojitve predvsem v prevratnih položajih, ko so bili njihovi hegemoni oslabiljeni, npr. po prvi in drugi svetovni vojni ter po razpadu komunizma.

V zvezi s tem procesom osamosvajanja vse manjših etno-nacionalnih skupin pa – sicer iz povsem različnih motivov – prihaja tudi do nasprotovanj. Po eni strani gre za odpor v novonastalih državah, da bi po lastni osamosvojitvi dopuščali ali celo spodbujali nadaljnje uveljavljanje tega procesa osamosvajanja tudi znotraj lastnih meja. V tem smislu so značilna nasprotja, ki se npr. pojavljajo na Hrva-

⁹ Obsežnejšo razpravo o razsežnostih in pomenih pojma avtonomija je predstavil Jan-Erik Lane v besedilu z naslovom *Principles of Autonomy* (gl. Lane, 1981).

škem, kjer močne težnje k *regionalni avtonomiji* Istre prihajajo v nasprotje s težnjami centra (Zagreb), ki predvsem poudarja *nacionalno enotnost in integriteto*.¹⁰

Pomisleki in odpor pa se pojavljajo tudi v splošnih družboslovnih razpravah o tem. Tako npr. ameriški sociolog Amitai Etzioni (1994, 163) zagovarja stališče, da je bila samoodločba ljudi pomembna zgodovinska sila več kot 200 let, vendar pa je danes izgubila svojo upravičenost. Po njegovi presoji je ta sicer prispevala k razpadu imperijev in približala oblast ljudem; vendar pa danes izpodkopava možnosti demokratskega razvoja v nedemokratičnih državah in ogroža temelje demokracije v državah, kjer je ta že uveljavljena (ibidem). Glede na to je imenovani avtor prišel do sklepa, da je treba odtegniti moralno podporo večini novih zahtev po samoodločbi in da je te od danes naprej treba šteti za *destruktivne sile*. Avtor poziva k strpnosti in zagotavljanju možnosti izražanja etničnih identitet znotraj obstoječih držav, hkrati pa tudi k preprečevanju nadaljnje fragmentacije in »tribalizma«. Samoodločba naj bi bila torej utemeljena le v primerih, ko je šlo za razpadanje imperijev.

Imenovani avtor se torej na splošno zavzema za nadaljnjo demokratizacijo, ki pa naj bi jo dosegli *brez izločanja (ločevanja)* posameznih delov že obstoječih držav. Kot pravi, »v resnično demokratični državi ni razloga, da bi si ena kultura poizkušala podrediti drugo« (167).¹¹

Etnična, teritorialna in interesna osnova združevanja

Če osamosvajanje narodov, različnih skupin in posameznikov spremljamo kot preseganje njihove *nerefleksivne* vnaprejšnje določenosti,¹² se zdi potrebno osvetliti tri najpomembnejša izhodišča njihovega povezovanja. Pri tem lahko takoj ugotovimo, da sta prvi dve najznačilnejši in tradicionalni osnovi vnaprejšnje določenosti povezovanja v – ožjih in širših – teritorialnih skupnostih (kar bom kasneje predstavil kot območno povezovanje), tretje pa izraža raznovrstnost in avtonomijo akterjev, ki zavestno in selektivno vzpostavljajo stike med seboj v vse širšem prostoru. Medtem ko sta v preteklosti *etnična in fizična* (geografska) bližina *obvladovali* večino stikov med ljudmi, pa je danes značilno, da se njihov pomen zmanjšuje hkrati z vse večjo razpršenostjo interesnega povezovanja. »Bratstvo in enotnost« etnično bližnjih jugoslovanskih (ali južnoslovanskih) narodov vsaj kot močno poudarjena ideološka usmeritev nista prestali preizkušnje. Ob osamosvajanju Slovenije je bilo poudarjeno, da »so za nas poleg naših jugoslovanskih sosedov, npr. Hrvatov, enako pomembni tudi Italijani, Avstrijci in Madžari« (Rupel, 1995, 345). Niti subjektivno izražene afinitete (npr. ugotovljene v naših javnomnenjskih raziskavah) niti dejanska povezanost (tokovi ljudi, blaga in idej) ne kažejo, da bi etnična bližina še igrala pomembno vlogo.¹³ S širjenjem znanja tujih jezikov tudi jezik izgublja naravo nekakšne vnaprejšnje danosti in postaja predmet zavestne izbire.

Z vidika posameznika je bila tako etnična kot teritorialna *pripadnost* tradici-

¹⁰ Do podobnih nasprotij prihaja na Slovaškem, v baltičskih državah, v določeni meri pa tudi v Sloveniji. Tako pri nas ni prišlo do vsesplošne ustavne vzpostavitve regionalne ravni odločanja. Določena nasprotja pa zadevajo tudi domet pravic etničnih manjšin oz. njihovo omejitve na t.i. »avtohtone manjšine« (Italijane in Madžare v Sloveniji).

¹¹ Etzioni zelo aprioristično in pavšalno postavlja trditev, da je vladanje v »fragmentiranih državah«, ki so nastale z razpadom federacije, manj demokratično za lastne ljudi in morilsko za vse druge. Takšna trditev se očitno ne opira na konkretno analizo, saj npr. za Slovenijo ne velja niti prvo niti drugo.

¹² To seveda ni isto kot *odrekanje* svoji preteklosti in svojim posebnostim, saj so te lahko celo prednost, na podlagi katere se akterji uveljavljajo v primerjavi z drugimi.

¹³ Če je ta prisotna med skandinavskimi narodi, pa je vendarle značilno, da hkrati med njimi prihaja do odtujevanja v tem smislu, da med mlajšimi generacijami angleščina vse bolj izriva poznavanje jezikov bližnjih narodov (Findahl, 1989).

onalno nekaj vnaprej danega; to je bilo nekaj, kar ni bilo odvisno od njegove volje, kar je izhajalo že iz preteklosti ali – v sociološkem jeziku izraženo – kar pomeni njegove »pripisane značilnosti«. Pripadnost ima v tem smislu konotacijo nekakšne pritikline in vezanosti na okolje in kot takšna izključuje individualno avtonomijo. Vendar pa – kot sem že opozoril – to ne pomeni, da bi se moral avtonomni posameznik odreči takšnim danostim. Gre bolj za to, da v svojem osamosvajanju presega samoumevnost takšnih danosti. Michael Traber (1995, 2) sicer piše: »Ostaja dejstvo, da gre za univerzalno človekovo potrebo po pripadanju. V bistvu družbena narava človeškega bitja potrebuje družino, lokalno skupnost, ljudstvo, narod«. Vendar se zdi takšno razumevanje preveč statično, saj na tak način ni mogoče pojasniti velikih razlik, ki se kažejo v svetovnem merilu glede te »univerzalne« potrebe tako v prostoru kot v času. S povečevanjem možnosti za prostorsko mobilnost in komuniciranje na podlagi tehnoloških, gospodarskih in političnih sprememb v zadnjih desetletjih se na splošno razširja razpon alternativ (Hirschman, 1970 to označuje kot »exit«) in se vsak posameznik znajde v situaciji, da se je primoran opredeljevati in izbirati med alternativami. S tem pa presega inercijo nerefleksivne pripadnosti in vnaprejšnje določenosti znotraj zamejenih teritorialnih okvirov.

Individualna in teritorialna avtonomija v »Evropi brez meja«

S tem ko odpravljanje meja med državami v (zahodni) Evropi ni več vizija, temveč je postalo vsakdanja življenjska izkušnja, se močno spreminjajo tudi razmere uveljavljanja avtonomije posameznika in teritorialno-družbenih enot. Pri tem sicer ne bo šlo za takojšnje, nenadne učinke, in sicer iz istih razlogov, iz katerih je že do zdaj bila omejena avtonomija posameznih akterjev. Gre namreč za močno ukoreninjeno tradicionalistično sprejemanje samoumevnosti *teritorialne določenosti in izključnosti*. To velja tako za posameznike kot za različne organizacije in za politične institucije teritorialnih skupnosti.

V interparlamentarnem »Nordijskem svetu« (ali pa v Nordijski sociološki asociaciji) Švedci, Norvežani in finski Švedci govorijo vsak svoj jezik. Tudi Danci govorijo svoj jezik, toda s skandinavsko izgovarjavo, da olajšajo razumevanje. Finci in Islandci pa govorijo jezik svojih prejšnjih vladarjev, t.j. švedsko in dansko (Therborn, 1995, 218).

Tako kot posamezniki računajo z možnostmi študija, zaposlitve ali bivanja le znotraj državnih meja, tako tudi gospodarske organizacije, šole, univerze, novinarske hiše, društva ipd. praviloma računajo le na državljane Slovenije. Ob relativno zelo omejeni prostorski mobilnosti do zdaj ni bilo večje bojazni, da bi izgubili najboljše, najsposobnejše (npr. v smislu »bega možganov«), niti ni bilo objektivnih pogojev in prizadevanj, da bi uveljavljali izrazito selektivnost in iskali najboljše kadre tudi v širšem evropskem prostoru. Povsem neopažena in neproblematizirana torej ostaja nekakšna *miselna ujetost* v nacionalno-državne referenčne okvire. To pa neposredno omejuje dinamiko inovativnega oblikovanja prodornih ustvarjalnih skupin po posameznih delovnih področjih.¹⁴

Novo razmere, do katerih prihaja z odpravljanjem državnih meja pa bodo

¹⁴ Čim bolj smo vezani le na »domače kadre« iz lastnega okolja, ki naj bi se odlikovali s posebnimi kakovostmi za prav specifična področja, tem bolj se časovno odmika formiranje takšnih skupin. Včasih se šele v nekaj desetletjih izoblikujejo npr. skupine raziskovalcev, ki se rekrutirajo iz več generacij študentov.

terjale in tudi omogočale razširitev teritorialnih okvirov, *seznanjanja, rekrutiranja* in *tekmovalnosti* med posamezniki, skupinami in organizacijami. Večja »odprtost« v vsakem primeru prinaša večjo dinamizacijo dogajanja; toda v nekaterih primerih (npr. ob večji selektivnosti in aktivnem pritegovanju najboljšega iz širšega evropskega prostora) bo to pomenilo hitrejši vzpon, v drugih pa hitrejši konec njihovega delovanja. Vse manj pa bo vnaprej zagotovljene domačijske zaščite.

Pri tem se nakazuje pomembna razlika med individualnimi akterji in nacionalno državo. Medtem ko se bo za prve – odvisno sicer od njihove uspešnosti – povečeval razpon možne izbire alternativ in s tem zmanjševala njihova odvisnost od katerega koli konkretnega okolja (torej povečevanje njihove avtonomije!), pa bodo teritorialni politični sistemi relativno *izgubljali zmožnost nadzora* in torej obvladovanja tokov ljudi, dobrin in idej prek svojih meja. »Nacionalne države« bodo izgubljale svojo klasično restriktivno represivno vlogo in se bodo lahko opirale predvsem na spodbude in afirmativne programe, ki bodo privlačnejši in konkurenčni v mednarodnem merilu.¹⁵

V Sloveniji smo še vedno v nekakšnem faznem zaostanku, saj gre še za načelne pomisleke, ali naj bi sploh dopuščali (ne-pritegovali!) vključevanje tujega kapitala, tujih strokovnjakov in znanstvenikov, univerzitetnih profesorjev ipd. Če slovensko miselnost in prakso primerjamo (ob vseh zadržkih, ki jih je pri tem treba upoštevati) s tistim, kar je danes že bolj ali manj uveljavljeno v ZDA, se hitro pokažejo izjemno velike razlike. Medtem ko se npr. njihove univerze ne le odpirajo, temveč dejavno prizadevajo, da bi pritegnile najbolj nadarjene študente iz vsega sveta, je zaledje naših univerz kar nekako *a priori ozko teritorialno zamejeno*. Ob podaljševanju takšnih razlik pomeni, da bodo drugi pritegovali najsposobnejše (mlade) ljudi iz Slovenije, ne pa tudi obratno.

V tujem vidimo predvsem potencialno ogrožanje domačega bolj kot pa možnost za našo lastno obogatitev. Razmejitev med »našim« in »tujim« je bolj aprioristično frontalna kot pa analitična in selektivna.¹⁶ Čeprav bo torej tudi na novo izoblikovana slovenska država – na katero je vezanih veliko upov in pričakovanj – začela izgubljati nekatere funkcije tako zaradi teženj k »harmonizaciji« normativnega reda v evropskem merilu kot zaradi decentralizacije znotraj države, pa se vseeno ni bati, da bi postala odvečna. V določenem smislu se bo njena vloga še povečala, saj ne bo mogoče več s *samoumevnostjo računati na to, da bodo v Sloveniji ostajali tisti, ki lahko največ prispevajo k njenemu razvoju*, niti ne moremo računati, da bodo brez posebnih spodbud taki kadri k nam prihajali od drugod.

Nastajanje omrežne organizacije evropske družbe

Na podlagi prikazanih teženj k osamosvajanju in k razpršenosti akterjev, ki se povezujejo med seboj čez meje lokalnih, regionalnih in nacionalnih skupnosti, postaja vse jasnejše, da gre za temeljno preobrazbo prostorskega reda na evropski celini in v razvitem svetu nasploh. Medtem ko je *tehnologija prometa in komuni-*

¹⁵ To je že danes pogosta praksa na ravni mest, ki v mednarodnem merilu tekmujejo, da bi pritegnila uspešne gospodarske organizacije ali si zagotovila lokacijo razvojno pomembnih institucij na podlagi mednarodnih finančnih virov. Trst je bil – ob vsej svoji gospodarski stagnaciji po l. 1918 – uspešen v tem, da je npr. pridobil mednarodno pomembno znanstveno središče za fizikalne raziskave.

¹⁶ Takšen odnos ima še bolj negativne posledice za nadaljnji razvoj prav v majhnih državah, kot je Slovenija; v večjih državah imajo že znotraj svojih meja tudi širši razpon alternativ in možne izbire. Zato bi bilo podaljševanje takšne nevidne ali neopazne zaprtosti za Slovenijo še bolj negativno.

ZNAČILNOSTI OBMOČNE IN OMREŽNE ORGANIZACIJE

Območna organizacija:	Omrežna organizacija
1. POUDAREK NA »TERITORIALNIH SKUPNOSTIH« IN TER. AVTONOMIJI	POUDAREK NA INDIVIDUALNI AVTONOMIJI
2. MEJE	POVEZAVE
3. STRNJENOST, KONTIGVITETA	RAZPRŠENOST, LOČEVANJE (»DISEMBEDDING«)
4. ZAKLJUČENOST, NAČELO NEVMEŠAVANJA V NOTRANJE ZADEVE	TERITORIALNA ODPRTOST
5. KUMULATIVNOST POVEZAV (MULTIFUNKCIONALNOST)	SELEKTIVNOST
6. TRAJNOST, TOGOST, VNAPREJŠNJA DOLOČENOST, AVTOHTONOST	PREHODNOST, FLEKSIBILNOST
7. FRONTALNA TERITORIALNA IZKLJUČNOST	KRIŽANJE IN PRESEGANJE POVEZAV MED AKTERJI
8. BLIŽINA, LOKACIJSKA VEZANOST	»NEOBČUTLJIVOST« ZA ODDALJENOST, UBIKVITETA
9. CENTER IN PERIFERIJA	VOZLIŠČA, TEŽNJA K RAZSREDIŠČENEMU POVEZOVANJU
10. TERITORIALNA EKSPANZIVNOST, FRONTALNI SPOPADI	PREŽEMANJE, INTERPENETRACIJA
11. FIZIČNA PRISOTNOST, POSEDOVANJE, AKVIZITIVNOST	DOSTOPNOST
12. DIHOTOMIJA DOMAČE/TUJE	DETERITORIALIZACIJA DOMAČEGA IN TUJEGA
13. TERITORIALNO PREDSTAVNIŠTVO IN POSREDNIŠTVO	NEPOSREDNA UDELEŽBA – BREZ POSREDNIKOV IN PREDSTAVNIKOV
14. TERITORIALNA HIERARHIJA, PREVLADE VEČJEGA	HORIZONTALNO POVEZOVANJE (SODELOVANJE IN TEKMOVANJE)
15. FORMALNO ORGANIZACIJSKE INSTITUCIONALNE POVEZAVE	NEFORMALNE IN FORMALNE POVEZAVE
16. MIKRO-MAKRO DELITEV	MIKRO-MAKRO KONVERGENCA

kacij že v 19. in seveda 20. stoletju razširjala teritorialne okvire dostopnosti, mobilnosti in povezovanja (in s tem razpon izbire alternativ), pa prav politične odločitve v okviru Evropske skupnosti oz. Evropske unije ter njihovo uresničevanje v zadnjih letih izrecno odpravljajo (državne) meje kot temelj in simbol *območne organizacije* Evropske družbe.

S tem ko prihaja do sproščanja v smislu teritorialne nevezanosti, se povečujejo število, raznovrstnost in moč t.i. »neteritorialnih akterjev«. ¹⁷ Tehnološko, gospodarsko in politično okrepljeni po svoji presoji vstopajo tudi v transnacionalna omrežja ali pa jih celo sami ponudijo oz. vzpostavijo. Hkrati pa se tudi teritorialne enote povezujejo na nov način, t.j. selektivno na podlagi specifičnih interesov, in

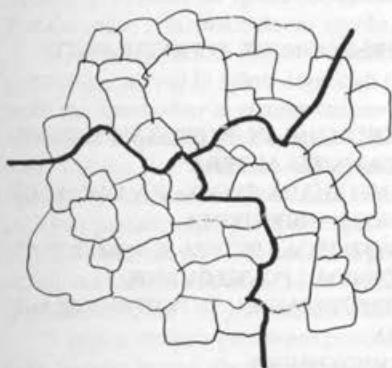
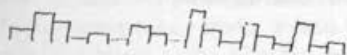
¹⁷ V angleščini vse pogosteje pišejo o »empowerment« (of actors).

torej ne nujno več na podlagi geografske bližine. Tako se npr. povezujejo v posebno omrežje evropske regije, ki so pomembna vinorodna območja. Poznamo omrežja pristaniških mest. Ljubljana je vključena v srednjeevropsko mrežo sejemskih mest ipd.

GRAFIČNI PRIKAZ 1: OBMOČNA IN OMREŽNA ORGANIZACIJA DRUŽBE

PROSTOR KOT OBMOČJE

PROSTOR KOT OMREŽJE

Glavni kriterij: meje

Glavni kriterij: povezava

Vir: prirejeno po Huber, 1995, 18

Lahko bi rekli, da dejanske spremembe celo prehitujejo prevladujočo miselnost tako v političnem delovanju in prostorskem planiranju kot v družboslovnih proučevanjih današnjih sprememb v Evropi. V tem smislu še vedno prevladuje razumevanje, ki se osredotoča na *območno organizacijo* prostorskega reda v Evropi. Tako je značilno, da veliko pozornost pritegujejo različni modeli »prostorskega razvoja« v Evropi. Med njimi npr. izstopa območje, ki je kot dinamično razvojno jedro Zahodne Evrope dobilo oznako »banana« in sega nekako od Londona do Milana (gl. grafično predstavitev).¹⁸ Vendar takšne predstavitve zavajajo, saj vključujejo vse večjo napako, kolikor bolj se pospešuje povezovanje v kontinentalnih in globalnih omrežjih. Poizkusi novih razmejitev v času, ko je temeljna razvojna dinamika usmerjena k preseganju teritorialnih meja, vedno bolj izgublja svoj smisel.¹⁹ Procese združevanja v evropskem prostoru torej kaže spremljati z obeh vidikov:

¹⁸ Drugi takšen poizkus je predstavil Lutzky (1990), ki je označil sedem območij Evrope v smislu predstavitve Evrope kot »hiše s sedmimi stanovanji«. Antoni Kuklinski je tako predstavil razvojno jedro vzhodno-srednje Evrope, ki sega od Baltika do vključno Slovenije.

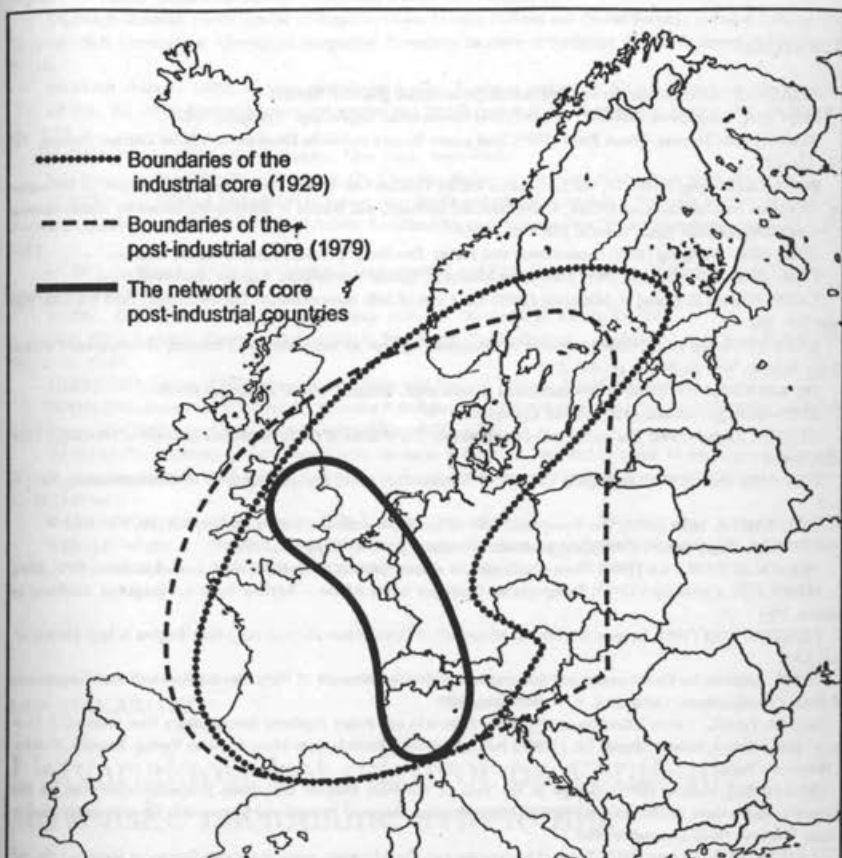
¹⁹ Že med 1. in 2. svetovno vojno so se npr. ruralni sociologi v ZDA zelo trudili, da bi izpopolnili metodologijo razmejevanja podeželskih skupnosti. Vendar to ni vodilo do uspeha, razen toliko, da se je ob tem znameniti sociolog Pitirim

a) tako glede na območno širjenje povezovalnih procesov (sprejemanje novih članic v Evropsko unijo, povezovanje sosednjih obmejnih regij ipd.) kot glede na b) intenziviranje omrežnega povezovanja subnacionalnih akterjev v mednarodnih in transnacionalnih okvirih.

Vrsta empiričnih raziskav pa nam potrjuje da prva oblika izgublja, druga pa dobiva pomen.²⁰

Čeprav se v družboslovni literaturi na splošno priznava, da »analiza omrežij« sama po sebi pravzaprav ne pomeni nekakšne nove teorije, pa vendar nekateri

GRAFIČNI PRIKAZ 2:

Vir: S. Rokkan and D. Urwin, *Economy, Territory, Identity*, London, Sage, 1983, p. 43; RECLUS/DATAR, *Les villes 'européennes'*, Paris, La documentation française, 1989, p. 79.

Sorokin dokopal do sociološke konceptualizacije dveh načinov druženja, t.j. kumulativnih skupnosti in agregatov, razčlenjenih na funkcionalna združenja, kar je nekakšna – pozabljena – predhodnica današnjih razprav o krepitvi pomena omrežnega povezovanja ljudi.

²⁰ To se kaže celo v Mednarodni sociološki asociaciji, ki je spremenila svoj statut v tem smislu, da je ob sicer nekakšni kompromisni soprisotnosti individualnega in teritorialnega načela povečala pomen prvega in zmanjšala vlogo drugega.

avtorji vidijo možnost da to dejansko postane. Ta možnost se nakazuje z vidika teoretične interpretacije družbenoprostorske preobrazbe v smislu prehajanja od območne k omrežni organizaciji družbe, ki temelji na procesih osamosvajanja in povezovanja. Elemente za celovitejšo in bolj sintetično interpretacijo te preobrazbe podajamo v tabelarni obliki (gl. tabelo). Hkrati pa se s tem nakazuje raziskovalna agenda tudi z vidika »evropskih študij«, ki naj bi pojasnjevale porajanje Evrope ne kot fizične enote niti ne kot agregata držav, temveč v vsej kompleksnosti, t.j. kot omrežje omrežij.

Nadaljevanje – drugi del – sledi v številki 11–12.

LITERATURA:

- AMADEUS (1995) Global Travel Distribution (promocijsko gradivo), Madrid
- BENČINA, Dragoljuba, SIMONITI Iztok (1994) Mednarodne organizacije, Ljubljana, DZS
- BERNAUER, Thomas, Moser Peter (1995) Sind grosse Staaten politische Dinasaurier?, Neue Zürcher Zeitung, 10/11.7., Nr. 132
- BONANATE, Luigi (1995) Do We Have More Duties Towards Our Closest Neighbours? Observation on Universalism, Patriotism and International Duties, v: International Solidarity and National Sovereignty, edited by Giandomenico Pico and Giovanni Delli Zotti, Gorizia, ISIG, str. 81–84
- BRÜCHER, Wolfgang (1992) Zentralismus und Raum: Das Beispiel Frankreichs, Stuttgart, Teubner
- CAMAGNI, Roberto (ur.) (1991) Innovation Networks: Spatial Perspectives, London, Belhaven Press
- CARR, Edward H. (Luigi V. Majocchi) (1991) The Crisis of Self-determination, The Federalist, Year XXXIII, No. 3, str. 259–282
- CATTAN, Nadine (1995) Communication et changement global: un défi politique et culturel, International Political Science Review, Vol. 16, No. 3, str. 225–235
- DE ROUGEMONT, Denis (1989) Budućnost je naša stvar, Beograd, NIRO Književne novine
- EDB – podjetje (promocijsko gradivo), Ljubljana
- ETZIONI Amitai (1994) The end of self-determination, The Annals of the International Institute of Sociology, New Series, Vol. 4
- FINDAHL, Olle (1989) Language in the Age of Satellite Television, European Journal of Communication, Vol. 4, No. 2
- GOLDSMITH, Mike (1993) The Europeanization of Local Government, Urban Studies, Vol. 30, No. 4–5
- GOSTIŠA, Lojze (ured.) (1986) Skupni slovenski kulturni prostor, Ljubljana, DE
- HOJNIK-ZUPANC, Ida (1994) Nova tehnologija ter samostojnost in povezanost starih ljudi, Ljubljana, IDV, FDV
- HORVATH, Gyula (ur.) (1993) Development Strategies in the Alpine – Adriatic Region, Hungarian Academy of Sciences, Pécs
- HUBERT, Wolf (1995) Ist eine Region ein Motorrad? v: Peter Schne idewind (ur.) Eine Region is kein Motorrad, Wien, ÖIR
- IRMO, Institute for Development and International Relations, Network of Networks for Research and Cooperation in Cultural Development, Culturelink, 4, Zagreb, May 1991
- KENIS, Patrick, Volker Schneider (1991) Policy Networks and Policy Analysis: Scrutinizing a New Analytical Toolbox, v: Marin Bernd, Renate Mayntz (ur.) (1991) Policy Networks, Frankfurt am Main, Campus Verlag, Boulder, Colorado, Westview Press
- KUKLINSKI, Antoni (1995) Europe at the Turn of the Next Millenni um: Some Diagnostic Observations and Prospective Reflections, EUROREG-UNESCO Chair Seminar, Regional Policies and Sustainable Development, Madralin near Warsaw, 10–12 December 1994
- LANDECKER, Werner (1951) Types of Integration and Their Measurement, American Journal of Sociology 56, str. 332–340

- LANE, Jan-Erik (1981) *Principles of Autonomy, Scandinavian Political Studies*, Vol. 4, New Series No. 4, str. 321-349
- LUTZKY, N. (1990) *Vor neuen Dimensionen im europäischen Verkehr, v: PROGNOSE (ur.) Verkehr im neuen Europa*, Basel, PROGNOSE, str. 1-16
- MAKAROVIČ, Jan (1993) *Logika dela*, Ljubljana, Znanstvena knjižnica FDV
- MALCHUS, Viktor (1994) *Towards Sustainable Economic and Social Development of Border Regions*, 6th European Conference of Frontier Regions, Ljubljana, 13-15 October, Council of Europe, Congress of Local and Regional Authorities of Europe
- MARIN, Bernd, Renate Mayntz (ur.) (1991) *Policy Networks*, Frankfurt am Main, Campus Verlag, Boulder, Colorado, Westview Press
- MESTO Ljubljana (1995) *Medmestno in mednarodno delovanje Ljubljane v času od 1990 do 1995*, izdalo Mesto Ljubljana, Mitcom studio
- MISLEJ, Irene (ured.) (1991) *Svetovni slovenski kongres, gradivo otvoritvenega zasedanja*, Ljubljana 26. in 27. junij
- MLINAR, Zdravko, Franc Trček (1995) *Territorial Cultures and Global Impacts, Culture and Identity: City, Nation, World - 2nd Theory Culture and Society Conference*, Berlin, 10-14 August 1995
- MLINAR, Zdravko (1995) *Europe of Regions: Closer to Both Citizens and Global Society*, v: Faltan Lubomir (ur.) *Regions - Self-Government - European Integration*, Bratislava, Institute of Sociology, Slovak Academy of Sciences, str. 94-101
- MLINAR, Zdravko (1995) *Na pragu ubikvitarne družbe, Teorija in praksa*, let. XXXII, št. 5-6, str. 426-443
- MUSIL, Jiri (1994) *Europe Between Integration and Disintegration*, *Czech Sociological Review*, Vol. II, Spring, 1, str. 5-19
- NAISBITT, John (1994) *Global Paradox*, New York, Avon Books
- Nye Joseph S., Jr. (1990) *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*, New York, Basic Books
- PORTEN, Jeff (1995) *A Virtual Call to Action: New Media and Global Governance*, Pugwash Meeting No. 208, 45th Pugwash Conference on Science and World Affairs Towards a Nuclear-Weapon-Free World, Hiroshima, Japan, 23-29 July 1995
- RUBIN, R. Barnett (1995) *Post-colonial State Formation and Post-Cold-War State Disintegration*, in G. Picco, G. Delli Zotti, 39-60
- RUPEL, Dimitrij (1990) *Mednarodno priznanje Slovenije*, *Nova revija*, 95, str. 334-347
- THE FEDERALIST, *Europe and the Crisis in Yugoslavia*, *The Federalist - a political review*, Year XXXV, 1993, No. 2, str. 57-62
- THERBORN, Göran (1995) *European Modernity and Beyond*, London, SAGE Publications
- TÖDTLING, Franz (1995) *Netzwerke als neues Paradigma der Regionalentwicklung? v: Herta Tödtling-Schönhofer (ur.) Europäische Netzwerke für die Regionalentwicklung*, Wien, OIP
- VEDOVATO, Giuseppe (1994) *Transfrontier relations in the New Integrated Europe of the Regions*, Council of Europe, Congress of Local and Regional Authorities of Europe, 6th European Conference of Frontier Regions, Ljubljana, 13-15 October
- WAHLSTRÖM, Bengt (1991) *Europe 2002*, London, Kogan Page
- WEIGLE, Marcia A., Jim Butterfield (1992) *Civil Society in Reforming Communist Regimes: The Logic of Emergence*, *Comparative Politics*, Vol. 25, No. 1, October

JAN MAKAROVIČ

Ustvarjalnost kot odgovor na vprašanje slovenske nacionalne avtonomije

Glede odnosov med Slovenijo in Evropo v sedanjih razmerah prostorskega prestrukturiranja je moja osrednja teza, da se lahko Slovenija izogne Scili, ki jo predstavljata izolacija in stagnacija, in Karibdi, ki jo predstavlja izguba lastne identitete, edinole z razvojem svoje *ustvarjalnosti*. To tezo sem skušal utemeljiti v številnih razpravah in referatih (Makarovič 1993, 1994a, 1994b, 1994c, 1994d, 1995 itd.). Na tem mestu pa ne nameravam ponavljati že povedanega, temveč želim svojo trditev osvetliti z nedavno objavljenimi prispevki treh vidnih sloven-